

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

ადილეური ენა

ადილეური ენა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა აფხ.-ადილ. ჯგუფის ადილეური ენების შტოს ახალდამწერლობიანი ენა.

გავრცელებულია ადილესა და კრასნოდარის მხარის ტუაფსესა და ლაზარევსკაიას რ-ნებში. ა. ე-ზევე ლაპარაკობენ მუჰაჯირობის დროს თურქეთსა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში გადასახლებული ადილელები. აქვს 4 დიალექტი: ჭემგუური, აბძახური, ბჟედულური და შაფსულური. სალიტერატურო ენის საფუძველია ჭემგუური დიალექტი, რ-საც შედარებით მარტივი ფონეტ. სისტემა ახასიათებს.

ა. ე-ის ხმოვანთა სისტემა მარტივია. გამოიყოფა 3 ხმოვანი – ა, ვ და გ. ეს ხმოვნები დ და უ სონანტებთან ქმნის დიფთონგებს. თანხმოვანთა სისტემა რთულია. ხშულები სამეულებრივი სისტემით არის წარმოდგენილი. შედარებით ძველი – ოთხეულებრივი სისტემა შემონახული აქვს ბჟედულურსა და შაფსულურ კილოებს. შიშინა სიბილანტებში გამოიყოფა მაგარი და არამაგარი ფონემები. სპეციფ. ფონემებია სისინ-შიშინა სპირანტები, ლაბიალიზებული თანხმოვნები, შუაენისმიერი სპირანტები, ლატერალები, ფარინგალური და ლარინგალური თანხმოვნები. ფუძეებისათვის დამახასიათებელია სრულხმოვნიალობა.

ა. ე-ში სახელთა სისტემა მარტივია, ზმნისა – რთული. არსებით სახელს აქვს ბრუნვის, რიცხვის, განსაზღვრებისა და კუთვნილების კატეგორიები. საკუთარი სახელები, წესისამებრ, არ დაირთავს სახელობითისა და ერგატივის ბრუნვათა აფიქსებს. ერგატივის ნიშანი ადილეურში, ისევე როგორც ყაბარდოულში (და აგრეთვე ქართულში), ორი სახითაა წარმოდგენილი: ორგანული სახით – ჩვენებით ნაცვალსახელებში და აღწერითი სახით – არსებით სახელში.

ა. ე-ში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს არსებით სახელთა კუთვნილებითი კატეგორია. ყაბარდოულისაგან განსხვავებით, ადიღურში გარჩეულია სახელთა ორგ. და ნივთიერი კუთვნილების კატეგორია, რ-ის ჩამოყალიბება აქ შეპირობებულია ხმოვნით გამოხატული ფონეტ. ხასიათის ცვლილებით.

რიცხვითი სახელები 30-მდე ათეულებრივი სისტემისაა, შემდეგ კი – ოცეულებრივისა. ზმნა შეიძლება იყოს მონოპერსონალურიცა და პოლიპერსონალურიც. პირი პრეფიქსებითაა გამოხატული. გაირჩევა 2 რიგის აფიქსები - ნომინატივის რიგისა ს-გ (გ-თი გახმოვანებული) და ერგატივის რიგისა ს- (გაუხმოვანებული).

პოლიპერსონალურ ზმნაში პირველი ადგილი უჭირავს ნომინატივის რიგის პირის პრეფიქსს. დინამ. ზმნებს აქვს დრო-კილოთა რთული სისტემა. გამოიყოფა შემდეგი სიტყვანარმოებითი კატეგორიები: კაუზატივის, ქცევის, თანაობის, საურთიერთო, საზიარო, პოტენციალისის, უნებურობისა და მიჩნევის. ზმნა გვარს ვერ არჩევს. მიმღობას ერთდროულად შეიძლება ჰქონდეს როგორც ბრუნვის, ისე პირის აფიქსები. ზმნისწინების სისტემა რთულია. ზმნური წარმოების ერთ-ერთი სახეობაა ინკორპორაცია. გარდამავალი ზმნა ერგატიული კონსტრუქციისაა. ჰიპოტაქსი არ არის განვითარებული. დამოკიდებული წინადადების ფუნქციას ასრულებს ზმნის ინფინიტური ფორმები.

ლექსიკაში შეიმჩნევა ძველად შეთვისებული სიტყვები ქართ., ოსური, თურქ. და არაბ. ენებიდან. ამჟამად სალიტ. ენის ლექსიკაში ბევრია რუსულიდან შემოსული სიტყვა. 1918 არაბ. გრაფ. საფუძველზე შეადგინეს ადიღური ანბანი; 1927-იდან გავრცელდა ლათ. ანბანი; 1938-იდან დამწერლობა ეფუძნება რუს. გრაფიკას.

ლიტ.: რ ო გ ა ვ ა გ., ორგანული და ნივთიერი კუთვნილების კატეგორია ადიღურ ენაში, თბ., 1980; ჯ ა ნ ა შ ი ა ს., შრომები, [ტ.] 4, თბ., 1968; К у м а х о в М. А., Адыгейский язык, წგ.: Языки народов СССР, т. 4, М., 1967; Р о г а в а Г. В., К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в адыгских (черкесских) языках, Тб., 1956 (ბიბლიოგრ); Р о г а в а Г. В., К е р а ш е в а З. И., Грамматика адыгейского языка, Краснодар-Майкоп, 1966.

გ. როგავა
